

Interkultuirizam u obrazovanju

Značenje za religijskopedagošku praksu i stjecanje kompetencija nastavnika vjeronauka

ANA THEA FILIPOVIĆ*

• <https://doi.org/10.31823/d.29.4.4> •

UDK: 37.017:27-472 • Prethodno priopćenje

Primljeno: 31. siječnja 2021. • Prihvaćeno: 20. prosinca 2021.

Sažetak: Što je interkultuirizam i koje je njegovo značenje u obrazovanju? Kako se problematika interkultuirnoga odgoja i obrazovanja profilira u kontekstu religijskopedagoške misli i prakse? Zašto je interkultuirno obrazovanje važno i za izobrazbu nastavnika vjeronauka? Na postavljena pitanja nastoji se odgovoriti polazeći od temeljnih pojmova i perspektiva te moguće važnosti teme za hrvatski kontekst. Članak se usredotočuje na razvoj ideje interkultuirizma kao pedagoškoga koncepta koji izrasta iz problematike američkoga društva u prvoj polovini 20. stoljeća, kao i njegovu recepciju u tamošnjoj religijskoj pedagogiji. Zatim prikazuje razvoj interkultuirnoga obrazovanja u Europi u drugoj polovini 20. stoljeća i njegovu religijskopedagošku relevantnost. Potom izlaže novije socijalnofilozofsko utemeljenje interkultuirizma, koje ga povezuje s ljudskim pravima te etikom i politikom priznavanja različitosti. Na toj osnovi elaborira značenje interkultuirizma za izobrazbu i kompetencije nastavnika, a posebno nastavnika vjeronauka u odnosu na interkultuirno i međureligijsko učenje.

Ključne riječi: razvoj interkultuirizma, religijska pedagogija, interkultuirno obrazovanje, interkultuirno učenje, interkultuirna kompetencija, međureligijsko učenje, međureligijska kompetencija.

Uvod

Interkultuirna kompetencija danas se zahtijeva u svim zanimanjima. Interkultuirno učenje postalo je jednom od temeljnih dimenzija obrazovanja, a interkultuirna pedagogija

* Prof. dr. sc. Ana Thea Filipović, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Vlaška ulica 38, p. p. 432, 10 000 Zagreb, Hrvatska, thea.filipovic1@gmail.com

profilirala se u zasebnu pedagošku disciplinu.¹ Interkulturzam označava uspostavljanje pozitivnih odnosa, razmjene i međusobnoga obogaćivanja među društvenim skupinama različitih kultura u određenoj zemlji i svijetu, utemeljenih na uzajamnom poznavanju i ravnopravnosti, kojom se promiče tolerancija, prihvaćanje i uključivanje, a suzbija diskriminacija i marginalizacija drugih kultura.² U području odgoja i obrazovanja interkulturzam je odgovor na nove obrazovne izazove koji dolaze iz društava koja obilježavaju kulturne, etničke i vjerske različitosti, proizišle iz imigracije. Riječ je o novoj obrazovnoj paradigmi koja *drugost*, tj. *drugoga* i *drukčijega* uzima kao polazište.³ Ona se nužno dotiče i religijskoga odgoja i obrazovanja jer je religija sastavnica kulture. Religijski odgoj i obrazovanje nužno integrira perspektivu interkulturalnosti te ju povezuje s odgojem za međureligijski dijalog i međureligijskim učenjem.

Što znači *kultura* u pojmu interkulturalni? Pojam kulture u društvenim znanostima tradicionalno je označavao vrijednosti, pravila ponašanja, običaje, tradicije, jezik, vjerovanja i obrede koji oblikuju samorazumijevanje neke zajednice i uvjetuju njezin pogled na druge. Kritičko, poststrukturalno i postmoderno razumijevanje kulture naglašava dinamičnost, unutaraju heterogenost i promjenljivost kultura te razumijeva kulturu u smislu simboličkoga odnosa i interpretacije značenja pojedinih artefakata.⁴ U tom značenju pojam kulture ulazi i u rasprave o interkulturalizmu. U

¹ Usp. J. ČAČIĆ-KUMPES, Interkulturalizam u obrazovanju: koncepti i razvojne mogućnosti, u: *Povijest u nastavi* 2(2004.)4, 305–321.; N. HRVATIĆ, Interkulturalna pedagogija: nove paradigme, u: *Pedagogijska istraživanja*, 4(2007.)2, 241–254.; C. PICA-SMITH, C. N. VELORIA, R. M. CONTINI (ur.), *Intercultural Education. Critical Perspectives, Pedagogical Challenges and Promising Practices*, New York, 2020. Interkulturalna pedagogija danas se predaje i na hrvatskim studijima pedagogije. Usp. Interkulturalna pedagogija. Dostupno na: <https://sokrat.ffos.hr/ff-info/kolegiji.php?action=show&id=1450> (20. 11. 2020.).

² Usp. UNESCO, Intercultural Bureau of Education, *International Conference on Education, 43rd Session, Geneva, 14–19 September 1992. Final Report*, UNESCO, Paris, 1993.; UNESCO, Konvencija o zaštiti i promicanju raznolikosti kulturnih izričaja. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2006_06_5_68.html (3. 9. 2020.); J. HUBER (ur.), *Intercultural competence for all. Preparation for living in a heterogeneous world*, Strasbourg, 2012.; COUNCIL OF EUROPE, *Competences for democratic culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies*, Strasbourg, 2016.

³ Usp. J. ČAČIĆ-KUMPES, Interkulturalizam i obrazovanje djece migrantskog porijekla, u: *Migracijske i etničke teme* 9(1993.)3–4, 211–225.; E. PIRŠL, Odgoj i obrazovanje za interkulturalnu kompetenciju, u: *Pedagogijska istraživanja* 8(2011.)1, 53–69.; V. BEDEKOVIĆ, S. ZRILIĆ, Interkulturalni odgoj i obrazovanje kao čimbenik suživota u multikulturalnom društvu, u: *Magistra ladertina* 9(2014.)1, 111–122.

⁴ Usp. M. MESIĆ, Pojam kulture u raspravama o multikulturalizmu, u: *Nova Croatica* 1(2007.)1, 159–184., ovdje 160., 167–168.; A. T. FILIPOVIĆ, *Učiti živjeti zajedno. Dimenzije socijalnog učenja u pedagoškoj i teološkoj perspektivi*, Zagreb, 2017., 118–119.

relevantnoj literaturi koja prati razvoj ideje interkulturzima u društvu i u kontekstu obrazovanja susreću se te se postupno profiliraju i diferenciraju pojmovi *kulturni pluralizam*, *multikulturzizam* i *interkulturzizam*. Pojmovi odražavaju konceptualni razvoj od tolerancije i koegzistencije do interakcije kultura.⁵ Načini na koje interkulturni pristup smjera prekoračivanju kulturnih razlika u raspravama se izražavaju pojmovima koji imaju različite prefikse: transkulturni, multikulturni, kroskulturni. Pojam interkulturni pokazao se najprikladnijim kako bi označio novi prostor između kultura koji se otvara i stvara dijalogom.⁶

Kada ideja interkulturzima ulazi u pedagoški diskurs u Hrvatskoj? Nakon pada komunističkoga režima i uspostave demokracije pedagogija u Hrvatskoj otvorila se širim međunarodnim gibanjima pa je tako prihvatila i ideju interkulturnoga odgoja i obrazovanja kao međunarodnoga filozofskoga, političkoga i pedagoškoga pokreta koji ima univerzalnu važnost za izgradnju demokratskoga društva i ostvarivanje ljudskih prava. To je posebno primijenila na osiguranje prava hrvatskih iseljenika u inozemstvu te prognanika i izbjeglica u Hrvatskoj za vrijeme i nakon rata 1991. – 1995. godine.⁷ Zamjetno je, ipak, da je naglasak bio na upoznavanju s novom europskom i svjetskom pedagoškom temom te na ispitivanju stavova hrvatskih građana prema interkulturzizmu.⁸ Manje je uočljivo promišljanje specifičnosti multikulturne situacije u Hrvatskoj te povezivanje ideje priznavanja s tada aktualnim temama i egzistencijalnim pitanjima ljudi kao što su nasilje, rat, smrt, progonstvo, iseljavanje, nejednaka pogođenost ratnim zbivanjima, solidarnost, gostoprimstvo, nova regionalna i/ili kulturna izmiješanost i tomu slično. Takvim promišljanjima rijetko se bavila i religijska pedagogija u Hrvatskoj.

U Hrvatskoj je učenje demokracije s jedne strane nametalo teme demokratskoga i aktivnoga građanstva te interkulturne senzibilizacije. S druge strane stvaranje

⁵ Usp. A. PORTERA, Risposta pedagogica interculturale per la società complessa, u: *Pedagogijska istraživanja* 8(2011.)1, 19–35., ovdje 25–27.

⁶ Usp. V. KÜSTER, *Einführung in die Interkulturelle Theologie*, Göttingen, 2011., 16.

⁷ Usp. N. HRVATIĆ, Interkulturalna pedagogija: nove paradigme, 242. E. PIRŠL, *Komparativna analiza nastavnih programa i stavova učitelja u interkulturalizmu*. Doktorska disertacija, Odsjek za pedagogiju – Filozofski fakultet, Zagreb, 2001.

⁸ U vrijeme rata u Hrvatskoj od 1991. do 1995. godine na Odsjeku za pedagogiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod vodstvom prof. dr. sc. Vlatka Previšića proveden je znanstveno-istraživački projekt »Genealogija i transfer modela interkulturalizma«. Glavna namjera projekta bila je upoznavanje s multikulturnim i/ili interkulturnim politikama i praksama te provođenje empirijskoga istraživanja o multikulturnim i/ili interkulturnim stavovima srednjoškolskih učenika. Usp. N. HRVATIĆ, Interkulturalna pedagogija: nove paradigme, 243., bilj. 2.; V. PREVIŠIĆ, Sociodemografske karakteristike srednjoškolaca i socijalna distanca prema nacionalnim i religijskim skupinama, u: *Društvena istraživanja* 5(1996.)25–26, 859–874.

samostalne države i ratne okolnosti u zemlji pogodovale su procesima nacionalne homogenizacije i tradicijske konfesionalne identifikacije, koja je stavljala u prvi plan želju za jedinstvom, dok je kulturnu različitost povezivala s reliktima povijesnih osvajanja.⁹ Rezultati empirijskih istraživanja pokazuju da u hrvatskom društvu, uz stanovitu otvorenost prema zaštiti manjinskih prava i prema prihvaćanju kulturne, etničke i vjerske različitosti, još uvijek postoji »opterećenost etničkim predrasudama i ksenofobnim stavovima«¹⁰. Društvena distanca prema pripadnicima drugih etničkih skupina, kao i otpor prema ulasku imigranata i potencijalnih stranih radnika pod utjecajem je traumatičnih društveno-povijesnih događaja.¹¹ Taj fenomen zahtijeva temeljito društveno djelovanje,¹² kojemu svoj doprinos treba dati i teologija i religijska pedagogija koja je otvorena društvu i njegovim pitanjima. U tom smislu valja shvatiti propitkivanje samih korijena religijskopedagoške recepcije interkulturalizma te njegova utemeljenja i današnjih zadataka u izobrazbi vjeroučitelja u ovom radu.¹³ Pojam *religijskopedagoški* ovdje razumijevamo i u odnosu na praksu religijskoga odgoja i obrazovanja, kao i na teoriju religijske pedagogije kao teološke i pedagoške discipline koja istražuje i promišlja odnos religije i obrazovanja. U širem smislu pojam se odnosi i na religijska pitanja koja se pojavljuju u kontekstu obrazovanja i škole.

U daljnjem tekstu bit će vidljivo da se problematika interkulturalizma, ali i sam pojam u pedagoškoj praksi multikulturalnih društava zapada pojavljuje i mnogo ranije od šezdesetih godina¹⁴, koje se uzimaju kao početak multikulturalizma i interkultu-

⁹ Usp. A. T. FILIPOVIĆ, *Religionslehrer_innen und Verschiedenheit. Die kontextuelle Prägung von Wahrnehmung, Anerkennung und Wertschätzung der Vielfalt im Religionsunterricht – aus kroatischer Perspektive*, u: A. LEHNER-HARTMANN, T. KROBATH, K. PETER, M. JÄGGLE (ur.) *Inklusion in/durch Bildung? Religionspädagogische Zugänge*, Göttingen, 2018., 273–285., ovdje 276–277.

¹⁰ J. ČAČIĆ-KUMPES, *Odnos prema kulturnoj različitosti u Hrvatskoj*. Predavanje održano 27. veljače 2014. na tribini »Javna sociologija« u Gradskoj knjižnici u Zadru. Dostupno na: <https://www.bib.irb.hr/1082301?&rad=1082301> (21. 12. 2020.); V. PREVIŠIĆ, N. HRVATIĆ, K. POSAVEC, *Socijalna distanca prema nacionalnim ili etničkim i religijskim skupinama*, u: *Pedagoška istraživanja* 1(2004.)1, 105–118.

¹¹ Usp. J. ČAČIĆ-KUMPES, M. GREGUROVIĆ, J. KUMPES, *Generacijske razlike u odnosu prema etničkoj različitosti: stavovi hrvatskih srednjoškolaca i njihovih roditelja*, u: *Revija za sociologiju* 44(2014.)3, 235–285.

¹² Usp. J. ČAČIĆ-KUMPES, S. GREGUROVIĆ, J. KUMPES, *Migracija, integracija i stavovi prema imigrantima u Hrvatskoj*, u: *Revija za sociologiju* 42(2012.)3, 305–336.

¹³ Rad je napisan u okviru projekta IP-2019-04-3661 »Doprinos religijskog obrazovanja suživotu u multikulturalnome društvu« (15. 1. 2020. – 14. 1. 2024.), koji financira Hrvatska zaklada za znanost. Voditeljica projekta je Ružica Razum.

¹⁴ Usp. S. PUZIĆ, *Multikulturalizam i izazovi posttradicionalne pluralizacije*, u: *Politička misao* 41(2004.)4, 59–71., ovdje 63.

rizma, ponajprije u američkom društvu, a onda i u zapadnoj Europi.¹⁵ Multikulturizam kao skup javnih politika od 70-ih godina prošloga stoljeća počinje se primjenjivati u SAD-u, Kanadi, Australiji, Novom Zelandu i zapadnoj Europi. U članku će se najprije prikazati začetke ideje interkulturzima kao pedagoškoga koncepta u američkom društvu četrdesetih godina prošloga stoljeća i obratiti posebnu pozornost na recepciju interkulturzima u tamošnjem religijskom odgoju i obrazovanju. Potom će se izložiti okolnosti i razvoj ideje multikulturnoga i interkulturnoga obrazovanja u europskim društvima, koje se profilira osobito od sedamdesetih godina naovamo te će se istaknuti religijske i religijskoobrazovne sastavnice interkulturnoga obrazovanja. Spomenut će se i novije socijalnofilozofsko utemeljenje interkulturzima u etici i politici priznavanja, utemeljenoj u ljudskim pravima. Naposljetku će se istaknuti značenje interkulturzima za izobrazbu nastavnika, posebno nastavnika vjeronauka i njihovo stjecanje interkulturene i međureligijske kompetencije.

1. Začetci interkulturene pedagogije u Sjedinjenim Američkim Državama

Razvoj ideje interkulturzima u školskoj pedagogiji na zapadu može se pratiti već od dvadesetih, a sve intenzivnije od četrdesetih i pedesetih godina 20. stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama. Istodobno se interkulturzizam prihvaća i u tamošnjoj religijskoj pedagogiji.¹⁶

1.1. POČETCI INTERKULTURNOGA UČENJA U ŠKOLAMA U AMERICI

Tridesetih i četrdesetih godina 20. stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama dolazi do novoga vala imigracije prouzrokovanoga progonima Židova u vrijeme nacističkoga režima u Njemačkoj te međunarodnim sukobima u tijeku Drugoga svjetskoga rata. Useljavanje se nastavlja u vrijeme tzv. hladnoga rata između demokratskih političkih sustava i totalitarnih komunističkih režima u Europi. Nove imigracije stavile su društvo pred zadatak integracije novih doseljenika. Sociološka istraživanja i analize iznosile su na vidjelo raširene predrasude, diskriminaciju i segregaciju na temelju etničke, religijske i rasne pripadnosti u američkom društvu.¹⁷ Napetosti su bile zamjetne na etničkoj, ali i na vjerskoj osnovi između Židova i kršćana, između dotad vladajućih angloprotestanata i katolika koji osvajaju političku

---

¹⁵ Usp. isto, 64.

¹⁶ Usp. N. V. MONTALTO, A History of the Intercultural Education Movement, 1924. – 1941.; New York, 1982.; J. L. ELIAS, Intercultural Education and Religious Education, 1940. – 1960., u: *Religious Education* 103(2008.)4, 427–439. Dostupno na: <http://old.religiouseducation.net/Resources/Proceedings/13Interculturaleducation1940-1960.pdf> (10. 9. 2020.), ovdje 3.

¹⁷ Usp. isto, 3–4.

moć i utjecaj, kao i na rasnoj osnovi između bijelaca i crnaca, koji su se borili za svoja ljudska i građanska prava.¹⁸ Kao odgovor na izazove društvenoga trenutka u pedagoškoj teoriji i praksi javlja se pokret interkulturnoga obrazovanja, koje nastoji učiniti obrazovanje snagom društvenih promjena.¹⁹ Nastojanja prosvjetnih vlasti te naponi pedagoga i nastavnika oko odgoja i obrazovanja za različitost i iskorjenjivanje diskriminacije na etničkoj, vjerskoj i rasnoj osnovi u javnim školama javljaju se tada pod različitim nazivima: interkulturno obrazovanje, međugrupno obrazovanje, ljudski odnosi, kulturni pluralizam.²⁰ Nakon 1960. u Sjedinjenim Američkim Državama glavni naziv postaje *multikulturno obrazovanje*, koji je prevladao prihvaćanjem koncepta multikulturizma i u nekim drugim dijelovima svijeta.²¹

Ciljevi obrazovanja povezivali su se s vrijednostima demokratskoga društva, koje se temelji na priznavanju i poštovanju osobe, za razliku od kolektivističkih, totalitarnih režima koji je zatiru. U Sjedinjenim Američkim Državama tih je godina ideja građanskoga (civilnoga) društva postala predmetom javnih rasprava. Razmatrali su se različiti modeli kulturne različitosti kao što su asimilacija, tzv. *topionica naroda* (engl. *melting pot*) i kulturni pluralizam. Potonji je isplivao na površinu kao preferirani model koji pridonosi uzajamnom obogaćivanju pojedinih skupina koje stvaraju novo lice društva.²² Ta se ideja kasnije konceptualizira u pravcu interkulturzma.²³ Svrha interkulturnoga obrazovanja bila je posredovanje znanja o različitim kulturama koje postoje u društvu ili zajednici, promicanje poštovanja i razumijevanja tih kultura, osnaživanje za uklanjanje predrasuda i diskriminacije te za izgrađivanje mirnoga odnosa među različitim etničkim skupinama.²⁴ Kulturni pluralizam može

¹⁸ Simbol ujedinjavanja i borbe crnačke populacije za svoja ljudska i građanska prava u američkom društvu toga doba bio je baptistički svećenik i aktivist Martin Luther King mlađi (1929. – 1968.), koji je svoju nenasilnu borbu platio životom.

¹⁹ Usp. J. L. ELIAS, *Intercultural Education and Religious Education*, 14.; W. E. VICKERY, S. G. COLE, *Intercultural Education in American Schools. Proposed Objectives and Methods*, New York, 1943.

²⁰ Usp. L. D. JOHNSON, Y. K. PAK, *Teaching for Diversity. Intercultural and Intergroup Education in the Public Schools, 1920s to 1970s*, u: *Review of Research in Education* 43(2019.)1. Dostupno na: <https://doi.org/10.3102/0091732X18821127> (10. 9. 2020.).

²¹ Usp. John L. ELIAS, *Intercultural Education and Religious Education*, 2.

²² Usp. S. G. COLE, *Intercultural education*, u: *Religious Education* 36(1941.), 131–146., ovdje 141.; A. PORTERA, *Risposta pedagogica interculturale per la società complessa*, 25–27.

²³ Usp. H. KEVAL, *From 'Multiculturalism' to 'Interculturalism'. A comentary on the Impact of De-racing and De-classing the Debate*, u: *New Diversities* 1(2014.)2, 125–139.; A. T. FILIPOVIĆ, *Učiti živjeti zajedno*, 127–133.

²⁴ Usp. C. W. NOVAK, *A Survey of Intercultural Education in Catholic Elementary and Secondary Schools of the United States*, u: *American Catholic Sociological Review* 10(1949.) October, 159–171., ovdje 160.

se zamijeniti interkulturom samo ako je odnos među zajednicama ravnopravan.²⁵

Teorijsku podlogu konceptu interkulturnoga obrazovanja dale su i pojedine znanosti i društvena gibanja. Razvoj psiholoških disciplina pridonio je većoj osviještenosti ljudi o važnosti i hijerarhiji čovjekovih psiholoških potreba.²⁶ Društvene znanosti omogućile su bolje razumijevanje pojma kulture i supkultura te njihova odnosa prema osobi.²⁷ Analiza američkoga društva otkrila je postojanje supkultura koje se temelje na regijama, urbanim i ruralnim strukturama, socioekonomskim klasama, rasi, obiteljskom nasljeđu, religiji i drugom. Osviještenost o predrasudama zahtijevala je sučeljavanje s njima i dovela je do veće osjetljivosti na diskriminaciju i isključivanje.²⁸ Osnivanje transnacionalnih institucija kao što su Ujedinjeni narodi poticalo je izlazak iz nacionalnoga izolacionizma i redefiniranje nacionalnoga građanstva u odnosu na svjetsko.

1.2. RECEPCIJA INTERKULTURIZMA U RELIGIJSKOJ PEDAGOGIJI

Pedagozi interkulturnoga obrazovanja i nastavnici u javnim školama razvili su pristupe koji su otad nadalje utjecali i na religijski odgoj i obrazovanje.²⁹ Uz načine poučavanja koji su promicali demokratsko učenje, pedagozi i nastavnici nastojali su ugraditi interkulturno učenje u sve sadržaje, analizirajući primjerice povrjede prava manjina u događajima američke povijesti i sadašnjosti. U školama se promicala kvaliteta međuljudskih odnosa i socijalno učenje, a sve je pretočeno u nastavne kurikule.³⁰ John L. Elias na temelju objavljenih knjiga, održanih simpozija i izvješća s konferencija te mnoštva članaka i primjera dobre prakse koji su objavljeni u časopisu *Religious Education* pokazuje da su religijski pedagozi i pedagoginje aktivno i zauzeto sudjelovali u pokretu interkulturnoga obrazovanja.³¹ Znanstvenici koji su

²⁵ Usp. A. PEROTTI, *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, Zagreb, 1995., 110–111.

²⁶ Usp. A. H. MASLOW, *Motivation and Personality*, New York, 1954.

²⁷ Tim su se temama posebno bavili autori tzv. Čikaške sociološke škole, kao što su Albert K. Cohen, Walter B. Miller i drugi.

²⁸ Usp. S. G. COLE, Trends in intergroup education, u: *Religious Education* 48(1953.), 29–37.; ISTI, Religious education and intercultural relationships, u: *Religious Education* 48(1953.), 351–368.

²⁹ Usp. J. L. ELIAS, Intercultural Education and Religious Education, 11. Valja napomenuti da u engleskom jeziku pojam »Religious Education« označava i vjeronauk kao školski predmet i religijsku pedagogiju kao znanstvenu i akademsku disciplinu. Pojam se međutim može odnositi na religiozni i religijski odgoj i obrazovanje u širem smislu riječi. Usp. A. T. FILIPOVIĆ, Religious Education, u: B. WEYEL, W. GRÄB, E. Y. LARTEY, C. WEPENER (ur.), *International Handbook of Practical Theology: A Transcultural and Transreligious Approach*, Berlin (u postupku objavljivanja).

³⁰ Usp. J. L. ELIAS, Intercultural Education and Religious Education, 11.

³¹ Usp. isto, 2.

se bavili interkulturalnim obrazovanjem uočili su da je religija važna dimenzija kulture, a ona je dolazila do izražaja i u društvenim napetostima i sukobima. Neki su se zbog toga protivili konfesionalnom poučavanju religije u javnim školama,³² dok su ga drugi zagovarali držeći da isključivanje religije iz javnoga diskursa fragmentira društveni život učenika.³³ Izvršni direktor Službe za interkulturalno obrazovanje u New York Cityju S. G. Cole podsjećao je pedagoge na važnost religije kao potpore ljudima u osobnom i društvenom životu.³⁴

Religijski pedagozi i pedagoginje iz različitih vjerskih zajednica, okupljeni u Udruženje religijskih pedagoga, i profesori na fakultetima i sveučilištima osmislili su 1953. godine nastavni program kojim su htjeli unaprijediti međukulturalne odnose u zemlji, a on je bio važan i za rad Udruženja, kao i za rad nastavnika u školama. Tematizirao je različitosti u američkom društvu koje proizlaze iz socioekonomskoga staleža, religijske pripadnosti, rasne pripadnosti i zemlje podrijetla. Religijske pedagoge i nastavnike u školama poticao je na vrjednovanje vlastitoga odnosa i odnosa vjerskih zajednica prema pojedinim aspektima različitosti. Poticao je na propitivanje otvorenih i latentnih konflikata među Židovima i kršćanima te protestantima i katolicima te na zauzetost vjerskih zajednica u uklanjanju diskriminacije i segregacije. Dakako, program je također poticao na analizu didaktičkih priručnika i drugih materijala s obzirom na promicanje jednakosti i pravednosti te na prepoznavanje oblika netolerancije i predrasuda.³⁵ U školama kojima su osnivači vjerske zajednice također su se osmišljavali i provodili projekti interkulturalnoga učenja.³⁶

2. Interkulturalno obrazovanje i značenje religijske dimenzije u školama u Europi

Interkulturalna pedagogija profilira se u kontekstu obrazovanja u zapadnoj Europi u drugoj polovini 20. stoljeća. Pritom također vrlo brzo dolazi do izražaja značenje njegove religijske dimenzije. U bivšim socijalističkim zemljama interkulturalizam nameće specifična pitanja i zadatke.

³² Usp. W. E. VICKERY, S. G. COLE, *Intercultural Education in American Schools*, 158–162.

³³ Usp. R. D. DUBOIS, *Build together Americans: Adventures in intercultural education for the secondary school*, New York, 1945., 132–134.

³⁴ Usp. S. G. COLE, M. WIESE COLE, *Minorities and the American Promise. The Conflict of Principles and Practice*, New York, 1954., 44.

³⁵ Usp. S. G. COLE, *Religious education and intercultural relationships*, u: *Religious Education* 48(1953.), 351–368.

³⁶ Usp. J. L. ELIAS, *Intercultural Education and Religious Education*, 12–13.

2.1. RAZVOJ INTERKULTURNOGA UČENJA U KONTEKSTU OBRAZOVANJA U EUROPI

U zapadnoj Europi osviještenost o interkulturnom odgoju i obrazovanju kao bitnoj dimenziji obrazovanja razvija se posebno od početka 80-ih godina prošloga stoljeća pod utjecajem smjernica Vijeća za kulturnu suradnju Vijeća Europe koje je odgovorno za djelovanje Vijeća na području obrazovanja, kulture i sporta.³⁷ Pionirsku ulogu u raspravi o obrazovanju djece doseljenika i osmišljavanju koncepta interkulturnoga odgoja i obrazovanja te izobrazbe nastavnika odigrali su potkraj sedamdesetih godina francuski sociolog, pisac i didaktičar Louis Porcher (1940. – 2014.) i Micheline Rey, predsjedatelj Stručne skupine za izobrazbu nastavnika i Projekta br. 7 o obrazovanju i kulturnom razvitku spomenutoga Vijeća za kulturnu suradnju.³⁸ No što je zapravo potaknulo razvoj ideje i prakse interkulturzima u obrazovanju? Pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća došlo je do propasti kolonijalnih carstava i sloma ideologije hijerarhijskoga poretka civilizacija. Zemlje tzv. Trećega svijeta postale su povijesni subjekti, a kao bumerang-efekt kolonizacije započinje doseljavanje oko tri i pol milijuna migranata iz bivših kolonija Afrike, Azije i Kariba u zemlje zapadne Europe. Ti su ljudi sa statusom državljana postupno postajali važan društveni čimbenik. Gospodarski razvoj u zemljama zapadne Europe privlačio je i druge – ekonomske i političke migrante, i one s drugih kontinenata i one iz gospodarski manje razvijenih europskih zemalja. Sedamdesetih i osamdesetih godina djeca se pridružuju roditeljima, a rezultat je novonastalih prilika sve veći kulturni pluralizam u školama i obrazovanju.³⁹

Nazočnost djece doseljenika prisilila je školske vlasti da se posavjetuju s teoretičarima obrazovanja kako bi premostili jaz između škole, obitelji, društva i nastavnih predmeta. Između početka 1972. i 1984. godine pokrenuti su tzv. eksperimentalni razredi i razvijeni su programi koji su nastojali integrirati djecu doseljenika pružajući im dopunsku nastavu i osmišljavajući druge oblike i prilike pomoći u sučeljavanju s jezičnim, kulturnim i pedagoškim barijerama i poteškoćama. Ti su programi

---

³⁷ Usp. A. PEROTTI, *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, 11., 20., 28. Perotti je od 1974. do 1994. godine bio ravnatelj Centra za informacije i proučavanje međunarodnih migracija (franc. *Centre d'Information et d'Études sur les Migrations Internationales*) u Parizu i konzultant u različitim odborima Vijeća Europe još i nakon 1994. Njegova knjiga pruža sintezu i pregled te problematike u koji se stječu brojni radovi Vijeća Europe u pitanju međukulturnoga obrazovanja, jer se temelji na iskustvu koje je stekao u suradnji s praktičarima i teoretičarima obrazovanja u Vijeću Europe.

³⁸ Usp. M. REY-VON ALLMEN, *Training teachers in intercultural education? The Work of the Council for Cultural Cooperation 1977–83*, Strasbourg, 1986.; L. PORCHER, M. ABDALLAH-PRETCELLE, *Éducation et communication interculturelle*, Paris, 1996.

³⁹ Usp. A. PEROTTI, *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, 23., 57–60.; A. PORTERA, *Risposta pedagogica interculturale per la società complessa*, 29–30.

nastojali istodobno osigurati učenje i poznavanje materinskoga jezika te učvrstiti identitet i kulturu podrijetla učenika izgrađujući ih u uravnotežene osobe.⁴⁰ Pritom su izranjala na površinu mnoga pitanja, primjerice o tome koji jezik i koju kulturu treba poučavati, posebno kad je bila riječ o manjinama iz pojedinih zemalja. Uočilo se da među doseljenicima postoje razlike na temelju generacijske pripadnosti, društvene klase, etničke skupine, nacije, kulture i jezika. Uvidjela se također opasnost statičnoga shvaćanja identiteta te se došlo do spoznaje da se kultura vladajućih slojeva i kultura škole ne mogu izjednačavati, iako škola prenosi vrijednosti koje podržavaju vladajuću kulturu.⁴¹

Doseljavanje stranaca stavilo je u pitanje monokulturnost kao model mišljenja u Europi te je izazvalo na kvalitativnu promjenu odnosa prema svim aspektima različitosti. Osamdesetih godina počelo se analizirati činjenice koje otkrivaju koju kulturu škole zapravo prenose. Na temelju provedenih analiza Vijeće Europe odustalo je od projekta o posebnom obrazovanju za djecu doseljenika ili *kulturno drukčije* i opredijelilo se za koncept *obrazovanja za sve* koji će sadržavati dimenziju otkrivanja kulturnih različitosti te razvijanja sposobnosti i umijeća potrebnih za uspostavljanje odnosa među različitim kulturama. Interkulturno obrazovanje trebalo je unaprijediti pedagoške kompetencije i praksu kao dio obrazovanja o ljudskim pravima.⁴² Imajući na umu Europsku kulturnu konvenciju, Odbor ministara Vijeća Europe preporučio je da vlade država članica uključe interkulturnu dimenziju i promicanje razumijevanja među različitim zajednicama u izobrazbu i stručno usavršavanje nastavnika.⁴³

Nakon političkih promjena u središnjoj i istočnoj Europi početkom devedesetih godina interkulturno obrazovanje učinilo se kao dobar model koji može zaštititi prava manjina.⁴⁴ Iako je multikulturizam zbog masovnoga useljavanja bio veći izazov za zemlje zapadne Europe, jezični, etnički i vjerski multikulturizam zapravo je tradicionalno izraženiji u srednjoj, istočnoj i jugoistočnoj Europi zbog heterogenoga etničkoga sastava, postojanja manjina i nomadskih romskih zajednica. Ipak,

⁴⁰ Vijeće Europe 1975. godine usvojilo je rezoluciju s temeljnim porukama o obrazovanju djece migranata u Europi. Usp. Standing Conference of European Ministers of Education, 9th session – Stockholm, Sweden, 9–12 June 1975. Dostupno na: <https://rm.coe.int/standing-conference-of-european-ministers-of-education/16809095c3> (20. 10. 2020.).

⁴¹ Usp. A. PEROTTI, *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, 24–27., 59.

⁴² Usp. *isto*, 11., 20., 23., 28–30.

⁴³ Preporuka br. R (84) 18 Ministarskog odbora o školovanju nastavnika za obrazovanje o razumijevanju između kultura, osobito u kontekstu migracija, od 25. rujna 1984. Prijevod teksta i naziva prema: A. PEROTTI, *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, 7.

⁴⁴ Usp. J.-M. LECLERCQ, *Figures de l'interculturel dans l'éducation. Projet intégré »Réponses à la violence quotidienne dans une société démocratique«*, Strasbourg, 2002.

potrebno je imati na umu da radikalni oblici multikulturizma i politike priznavanja različitosti u posttradicionalnim društvima mogu prerasti u tendenciju »kulturne konzervacije« i/ili »(re)konstrukcije identiteta na fundamentalističkim osnovama«, zbog čega je za društveni dijalog u demokratskim društvima nužna i socijalna refleksivnost.⁴⁵ Globalizacija i današnje migracije dodatno su očitovale hitnost interkulturnoga učenja, i to u globalnim razmjerima. Stalna konferencija europskih ministara odgoja i obrazovanja održana u Ateni 2003. godine potvrdila je interkulturno učenje kao politički cilj, i to kao interaktivno učenje i učenje pomoću razlika, pa i mogućih prijepora i sukoba.⁴⁶ Od početka 21. stoljeća interkulturno obrazovanje postaje sredstvom uključivanja novih manjina, promicanja suživota, očuvanja mira i upravljanja sukobima u multikulturalnim društvima.⁴⁷

Interkulturzam danas u Europi osvješćuje činjenicu da je taj kontinent oduvijek bio zajednicom različitih kultura. Izgradnja nacionalnih država u 19. stoljeću u mnogim je slučajevima potisnula i zatomila prethodni etnokulturni i jezični pluralizam.⁴⁸ Interkulturzam također osvješćuje često zaboravljeni i potisnuti doprinos svih civilizacija ljudskoj misli te razvoju europske kulture. Obrazovanje ima važnu ulogu u tom osvješćivanju. Postmoderno razumijevanje obrazovanja koje proizlazi iz sučeljavanja sa sociološkim propitivanjima društvenoga konstruiranja znanja⁴⁹ te odnosa znanja i moći⁵⁰ također je utjecalo na razvoj interkulturnih pristupa u području odgoja i obrazovanja. Obrazovanje se ne razumijeva samo kao sredstvo reprodukcije postojećega stanja niti se smije ograničiti samo na određenu zajednicu ili kulturu u određenom društvu. Pojedinci danas ne pripadaju samo jednom društvenom entitetu, nego su dio mnogostruko isprepletenih mreža. U multikulturalnim okolnostima svaki pojedinac ipak ostaje i dalje vezan uz izvorne kolektivne identitete, unatoč višestrukim posudbama iz drugih kultura. Pripadnost manjini također nije isključiva i ona je samo jedno od obilježja pojedinca. Pripadnost novoj

⁴⁵ Usp. S. PUZIĆ, Multikulturalizam i izazovi posttradicionalne pluralizacije, 69.

⁴⁶ »Interkulturalni odgoj i obrazovanje: upravljanje raznolikošću, jačanje demokracije« bila je tema 21. Stalne konferencije europskih ministara odgoja i obrazovanja koja je održana u Ateni u Grčkoj od 10. do 12. studenoga 2003. Usp. Standing Conference of European Ministers of Education – 21st session (Athens, 10–12 November 2003). Dostupno na: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805ddc4d (21. 10. 2020.).

⁴⁷ Usp. J. S. GUNDARA, Interculturalism, Education and Inclusion, u: *British Journal of Educational Studies* 51(2003).4, 432–434.; M. BYRAM, M. FLEMING, *Education for Intercultural Citizenship. Concepts and Comparisons*, Clevedon, Buffalo, Toronto, 2006.

⁴⁸ Usp. A. PEROTTI, *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, 30–33., 37–39.

⁴⁹ Usp. P. L. BERGER, T. LUCKMANN, *Socijalna konstrukcija zbilje. Rasprava o sociologiji*, Zagreb, 1992.

⁵⁰ Usp. M. FOUCAULT, *Znanje i moć*, Zagreb, 1994.

kulturi i pripadnost manjinskoj kulturi u dijalektičkom su odnosu koji stvara novi identitet. Prava manjina također imaju svoje granice u prihvaćanju zajedničkih pravila komunikacije i društvene suglasnosti.⁵¹ Promicanje jednakosti stoga zahtijeva obrazovanje o ljudskim pravima⁵² i demokratskim vrijednostima koje ta prava štite.

2.2. VAŽNOST RELIGIJSKE DIMENZIJE INTERKULTURNOGA OBRAZOVANJA

Osamdesetih i devedesetih godina u mnogim zemljama Europe religija se pojavljuje kao društveni problem. U zapadnoeuropskim društvima to je, među ostalim, posljedica naseljavanja oko osam do devet milijuna doseljenika iz zemalja Magreba, zapadne Afrike, indijskoga potkontinenta i jugoistočne Azije, područja u kojima pretežno žive muslimani, budisti, hindusi i sikhi. Novi religijski pluralizam postao je osjetljivim pitanjem u novom multikulturnom okruženju zapadne Europe. Ispitivanje javnoga mnijenja u Francuskoj početkom devedesetih godina pokazalo je primjerice da je religija sve veća prepreka dobrim odnosima među zajednicama.⁵³ Europa je tijekom stoljeća postala kontinent koji je uglavnom kršćanski homogeniziran. Muslimani su nakon prodora potisnuti na južne i jugoistočne rubove Mediterana, a Židovi su svedeni na dijasporu. Osim toga europska su društva prošla procese odvajanja i institucionalnoga osamostaljivanja države od utjecaja Crkve. Budući da je religija u većini zemalja iz kojih su došli migranti vrlo važan aspekt života, sekularna europska društva morala su se nanovo suočiti s pitanjem značenja i uloge religije. Europska društva potisnula su vjeru u područje privatnoga života pojedinaca i isključile su je iz javnoga područja. Doseljenicima je, naprotiv, bila važna zajednica te kolektivno i javno iskazivanje religioznosti.⁵⁴ U bivšim socijalističkim zemljama Europe pitanje javnoga ophođenja s religijom ponovno je izronilo na površinu nakon pada komunističkih režima, koji su gušili vjersku slobodu.

Početkom 90-ih godina prošloga stoljeća vjeronauk u školama postaje jednom od najaktualnijih tema oko koje se vode javnopolitičke i pedagoške rasprave. U zemljama zapadne Europe revidiraju se postojeći modeli vjeronauka i usklađuju se s novim društvenim prilikama, obilježenim sekularizacijom i religijsko-svjetonazornim pluralizmom. U bivšim socijalističkim zemljama raspravljaju se i uvode različiti modeli vjeronauka u školama, od konfesionalnoga do fakultativnoga, u skladu s konfesionalnim sastavom stanovništva, povijesnim tradicijama, pedagoškim na-

⁵¹ Usp. A. PEROTTI, *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, 36., 64–67.

⁵² Usp. *Opća deklaracija o ljudskim pravima* usvojena i proglašena na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda rezolucijom br. 217/III 10. prosinca 1948. godine. Dostupno na: http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/081210_deklaracija_ljudska_prava.pdf (22. 11. 2020.).

⁵³ Usp. A. PEROTTI, *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, 15.

⁵⁴ Usp. *isto*, 14–15.

sljedem te aktualnim potrebama društva i učenika.⁵⁵ U tu raspravu trajno se svojim smjernicama uključuje i Vijeće Europe koje nastoji zaštititi demokratske vrijednosti u odnosu na mjesto i značenje religije u obrazovanju.⁵⁶ U pitanjima vjeronauka, kao i školskoga pastorala interkulturalna dimenzija obrazovanja isprepleće se s međureligijskom. Religijska pedagogija u kontekstu interkulturalnoga učenja posebnu pozornost posvećuje međureligijskom učenju.⁵⁷

3. Utemeljenje interkulturzima u ljudskim pravima i politici priznavanja

Novije etičko i socijalnofilozofsko uporište razvoju teorije interkulturzima dala su promišljanja Charlesa Taylora i Axela Honnetha o politici priznavanja i poštovanja različitosti na osnovi zahtjeva pravednosti.⁵⁸ Multikulturalna politika naslanja se na pokret za građanska prava u SAD-u koji je bio posebno izražen od polovine 50-ih do kraja 60-ih godina 20. stoljeća te pokret radikalnoga feminizma koji se razvija od 70-ih godina. Ti su pokreti tražili jednaka prava i zaštitu identiteta vlastite

⁵⁵ Usp. A. T. FILIPOVIĆ, VII. simpozij Europskog foruma za školski vjeronauk, u: *Kateheza* 18(1996.)2, 149–150.; ISTA, *U službi zrelosti vjere i rasta osoba. Katehetska i religijskopedagoška promišljanja u suvremenom kontekstu*, Zagreb, 2011., 187–214. (poglavlje o modelima i značenju školskoga vjeronauka u Europi).

⁵⁶ Usp. COUNCIL OF EUROPE, *The Religious Dimension of Intercultural Education*, Strasbourg, 2004.; ISTI, *Education and Religion*, Recommendation 1720/2005, Parliamentary Assembly debate on 4 Octobre 2005.; ISTI, Freedom of expression and respect for religious beliefs, Resolution 1510/2006, Text adopted by the Assembly on 28 June 2006.; ISTI, *State, religion, secularity and human rights*, Recommendation 1804/2007.; ISTI, White Paper on Intercultural Dialogue: Living Together as Equals in Dignity, Strasbourg, 2008. Dostupno na: <http://www.congress-intercultural.eu/en/theme/3-council-of-europe-declarations-and-parliamentary-assembly-texts.html> (5. 12. 2020.); ISTI, *Raccomandation du Comité des Ministres aux Etats membres sur la dimension des religions et des convictions non religieuses dans l'éducation interculturelle*, CM/Rec (2008.) 12, adoptée par le Comité des Ministres, 10 déc. 2008.; EUROPEAN COUNCIL OF RELIGIOUS LEADERS – RELIGIONS FOR PEACE, *Berlin Declaration on Interreligious Dialogue*, Berlin meeting 3 to 5 March 2008. Dostupno na: https://unipd-centrodirittiumani.it/public/docs/PDU2_2008_D163.pdf (3. 12. 2020.); OSCE/ODIHR, *Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in public Schools*, Advisory Council of Experts on Freedom of religion or belief, Strasbourg, 2007.

⁵⁷ Usp. S. LEIMGRUBER, *Interreligiöses Lernen*, München, 1995.; M. SCHAMBECK, *Interreligiöse Kompetenz. Basiswissen für Studium, Ausbildung und Beruf*, Göttingen, 2013.

⁵⁸ Usp. A. T. FILIPOVIĆ, Odnos vjeroučiteljica i vjeroučitelja u Hrvatskoj prema razlikama u razredu i nastavi, u: *Crkva u svijetu* 51(2016.)1, 7–34., ovdje 8–10.; ISTA, *Pedagogy of Recognition and Religious Education in Schools*, u: J.-P. NIYIGENA (ur.), *Religions et défis actuels de l'école. Quelle pertinence du cours de religion? Actes du colloque international du 8 au 12 juillet 2018*, Butare, Rwanda, Bruxelles, 2019., 285–304., ovdje 292.

rase odnosno spola.⁵⁹ Taylor tako navodi različita područja na kojima se zahtijevaju ljudska prava pojedinaca kao što su prava žena, pripadnika različitih kultura i rasa, kao i drugih podređenih društvenih skupina, a priznavanje tih prava zahtijeva se na individualnoj i na normativnoj razini.⁶⁰ Priznavanje je nužno jer ono utječe na samorazumijevanje osobe, čiji se identitet oblikuje u intersubjektivnim odnosima.⁶¹ Budući da je priznavanje vitalna čovjekova potreba, vezana uz dostojanstvo svake osobe kao jedinstvenoga bića, nepriznavanje vlastite posebnosti čovjeka bitno ranjava.⁶² Tayloru taj uvid služi kao osnova za izgradnju politike jednakoga priznavanja. Ona se može shvatiti na dva načina: kao politika univerzalizma na temelju zajedničke ljudskosti ili kao politika različitosti u kojoj se priznaje posebnost svake osobe ili društvene skupine. Iako je univerzalni zahtjev osnova priznavanja posebnosti, Taylor se zalaže za priznavanje različitosti jer pojam jednakoga dostojanstva često se izvodi iz poimanja dominantne kulturne skupine i njezine hegemonijske perspektive kojoj se drugi trebaju prilagoditi.⁶³

Axel Honneth nadovezuje se na Taylorovu tezu o nužnosti priznavanja za samoostvarenje osobe i navodi tri interakcijska područja priznavanja: priznavanje čovjekovih fizičkih i emocionalnih potreba u krugu obitelji i osobnih odnosa (modus ljubavi)⁶⁴, priznavanje prava kroz socijalnu i zakonsku uključenost koja omogućuje aktivno sudjelovanje pojedinca u društvu (modus prava)⁶⁵ te društveno priznavanje i poštovanje vlastitih obilježja i sposobnosti osobe, njezine drugosti (alteriteta, engl. *otherness*), a što se očituje u aktivnoj brizi za posebnost drugoga (modus solidarnosti).⁶⁶

Za razliku od Honnethove perspektive samoostvarenja, Nancy Fraser upozorava na povrjede prava koje proizlaze iz institucionalne nepravde. Kada se pojedincima i skupinama niječe status punoga udjela u društvenim interakcijama i/ili dodjelju-

⁵⁹ Usp. P. McQUEEN, *Social and Political Recognition*. Dostupno na: https://iep.utm.edu/recog_sp/ (10. 9. 2020.).

⁶⁰ Usp. C. TAYLOR, *The Politics of Recognition*, u: A. GUTMANN (ur.), *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, Princeton, 1994., 25–73., ovdje 25. Esej je prvi put objavljen 1992. godine.

⁶¹ Usp. C. TAYLOR, *Sources of the Self. Making of the Modern Identity*, Cambridge, Massachusetts – London, 1989., 27.

⁶² Usp. C. TAYLOR, *The Politics of Recognition*, 28–31.

⁶³ Usp. *isto*, 39., 66.

⁶⁴ Usp. A. HONNETH, *The Struggle for Recognition. The Grammar of Social Conflicts*, Cambridge, 1995., 92.; ISTI, *Disrespect. The Normative Foundations of Critical Theory*, Cambridge, 2007., 129–142.

⁶⁵ Usp. A. HONNETH, *Integrity and Disrespect. Principles of a Conception of Morality Based on the Theory of Recognition*, u: *Political Theory* 20(1992.)2, 187–201., ovdje 194.

⁶⁶ Usp. A. HONNETH, *The Struggle for Recognition*, 122., 128–129.

je niži socijalni status zato što nisu jednako sudjelovali u tvorbi institucionaliziranih obrazaca kulturnih vrijednosti, onda je riječ o nepravdi kao institucionaliziranom odnosu subordinacije.⁶⁷ Ona pledira za dekonstrukciju binarne logike koja ljude stavlja u inferiorni položaj te za otvaranje »polja višestrukih, debinariziranih, fluidnih, uvijek promjenjivih razlika«⁶⁸. Pomirujući dva stajališta, Honneth tvrdi da »subjekti institucionalne postupke doživljavaju kao društvenu nepravdu kada vide da se ne poštuju aspekti njihove osobnosti za koje vjeruju da imaju pravo na priznanje«⁶⁹.

4. Značenje za izobrazbu i sjecanje kompetencija nastavnika

Interkulturni pristup ima pred očima društvo i školu kao mjesto gdje se poštuje jednakost.⁷⁰ To je cilj koji zahtijeva novu perspektivu u izobrazbi nastavnika svih predmeta, pa se tako odnosi i na izobrazbu i kompetencije vjeroučitelja.

4.1. INTERKULTURNO UČENJE I IZOBRAZBA NASTAVNIKA

U skladu s politikom priznavanja, interkulturno obrazovanje treba zahvatiti cijeli obrazovni sustav na svim razinama, od predškolskoga odgoja do sveučilišta i obrazovanja odraslih. Budući da stavovi koje sudionici nastavnoga procesa svakodnevno donose sa sobom u školu značajno utječu na tijek odgojno-obrazovnoga procesa,⁷¹ posebnu pozornost valja posvetiti izobrazbi nastavnika, ali i analizi znanja koja prenose sveučilišta. Interkulturno obrazovanje razumijeva se kao načelo na kojemu se temelje sve aktivnosti škola i obrazovne zajednice. Interkulturni pristup mora usvojiti i nenastavno osoblje u obrazovnim ustanovama: uprava, prateće službe, psiholozi, pedagozi, socijalne službe, zdravstveno osoblje.⁷² Prema Banksu, interkulturno obrazovanje odnosi se na integraciju interkulturnih sadržaja, konstrukciju znanja, smanjivanje predrasuda, pedagogiju jednakosti te osnaživanje školske kulture i socijalnih struktura.⁷³

⁶⁷ Usp. N. FRASER, A. HONNETH, *Redistribution or Recognition. A Political-Philosophical Exchange*, London, 2003., 29.

⁶⁸ N. FRASER, *Justice Interruptus. Critical Reflections on the »Postsocialist« Condition*, New York, 1997., 24.

⁶⁹ N. FRASER, A. HONNETH, *Redistribution or Recognition*, 132.

⁷⁰ Usp. A. PEROTTI, *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, 84.

⁷¹ Usp. H. J. BOON, B. E. LEWTHWAITE, Teacher Ethics. The Link between Quality Teaching and Multi-ethnic and Multicultural Education, u: *Athens Journal of Education* 3(2016.)4, 331–344., ovdje 334.

⁷² Usp. A. PEROTTI, *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, 100–102.; 114–116.

⁷³ Usp. J. A. BANKS, Multicultural Education. Historical Development, Dimensions and Practices, u: *Review of Research in Education* 19(1993.)1, 3–49., ovdje 5–7.; ISTI, Multicultural Education. Characteristics and Goals, u: ISTI, C. A. MCGEE BANKS (ur.), *Multicultural Education. Issues and Perspectives*, New York, 2001., 1–30., ovdje 21.

Izobrazba nastavnika u pogledu interkulturnoga odgoja i obrazovanja mora obuhvatiti najmanje dvije dimenzije: *dimenziju osviještenosti* i *dimenziju odnosa*. S obzirom na dimenziju osviještenosti interkulturni pristup i njegove komponente treba shvatiti kao dijalektički proces koji pomaže poboljšati vlastito znanje, nadrasti stereotipe, dojmove i jednostrana stajališta te postati svjesnima vrijednosti, originalnosti i doprinosa različitih kultura cjelini čovječanstva.⁷⁴ Dimenzija odnosa uključuje širenje obzorja kroz suradnju s drugima, koja uči pristupati stvarnosti iz drugoga kuta, širiti osobna iskustva i razvijati demokratski odnos u razredu te uspostavljati vezu između učenja u školi i dječjega okruženja. Kombinacija znanja i iskustva treba nastavnicima osigurati konceptualno i metodičko oruđe kako bi mogli interkulturni pristup prenijeti u nastavu.⁷⁵

Nastavnike treba poticati da budu aktivni, da se zanimaju za događaje u zemlji i svijetu, da upoznaju relevantna istraživanja i rasprave, da stječu iskustvo boravka u drugim sredinama, da upoznaju različite medije i metode učenja, da sami eksperimentiraju i inoviraju nastavu. Obrazovanje i stručno usavršavanje nastavnika treba informirati o činjenicama i tijekovima, tumačiti probleme i pomoći ih razumjeti. Metode mogu biti različite: od teorijskih i praktičnih seminara i radionica, odlaska na satove drugih nastavnika, preko analize potreba, zajedničkoga osmišljavanja kurikula, nastavnih modula i izrade sredstava, do studijskih posjeta i razmjene nastavnika.⁷⁶ »Interkulturalna nastava traži nastavnike koji poznaju druge kulture, imaju životno iskustvo i znaju surađivati.«⁷⁷

Svrha interkulturnoga obrazovanja u školovanju djece i mladih nije samo učenje o raznim kulturama, pogotovo ako se informacije o drugima tumače vlastitom selektivnom percepcijom. Interkulturno obrazovanje mora se usredotočiti na interakciju i zato je više riječ o interkulturnom *učenju* nego obrazovanju.⁷⁸ »Interkulturalna odgojna (školska) zajednica novi je način stjecanja znanja, ali u konačnici i stvaranja znanja. (...) Škola prestaje biti samo mjesto stjecanja interkulturalnih spoznaja, već kontinuiranog 'učenja' (su)života, suradnje, tolerancije, ravnopravnosti (...) u kojem neposredno sudjeluju učenici, učitelji, roditelji i okružje.«⁷⁹

⁷⁴ Usp. M. J. BENNETT, *Becoming Interculturally Competent*, u: J. S. WURZEL (ur.), *Toward Multiculturalism. A Reader in Multicultural Education*, 2nd ed., Newton, 2004., 62–77.; D. DRANDIĆ, *Uloga i kompetencije nastavnika u interkulturalnom obrazovanju*, u: *Magistra Iadertina* 8(2013.)1, 49–57., ovdje 53–54.

⁷⁵ Usp. A. PEROTTI, *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, 102., 104–105.

⁷⁶ Usp. *isto*, 105.

⁷⁷ *Isto*, 102.

⁷⁸ Usp. *isto*, 75., 78–79.

⁷⁹ N. HRVATIĆ, *Interkulturalna pedagogija: nove paradigme*, 248.

Interkulturno učenje zahtijeva također razne projekte koji su upućeni na partnerstvo s osobama i institucijama izvan škole. Nastavnici međutim ne smiju stalno naglašavati podrijetlo učenika i fiksirati ih na etnički, imigrantski, vjerski ili drugi stereotip jer to djeci može biti bolno ako su doživjela stigmatizaciju i odbacivanje. Djeca i mladi žele pripadati društvu kao i ostali, a od svoga okruženja primaju i nesvjesne poruke.⁸⁰ Etnički i/ili kulturni identitet samo je dio širih i složenijih uzajamnih odnosa i djelovanja u odgojno-obrazovnom procesu.⁸¹ Zato je u nastavi bolje raznim kulturama pristupati posredno služeći se različitim nastavnim materijalima i tako svim učenicima ponuditi priliku za učenje. U školi koja se shvaća kao mjesto razmjene ideja obrazovanje mora biti temeljeno na dječjim životnim iskustvima i istodobno im pomoći da ih bolje integriraju.⁸²

Promatranje stvari i događaja sa stajališta drugih baca novo svjetlo na mnoge povijesne događaje i njihovo tumačenje. To zahtijeva odmak od eurocentričnih modela i pogleda, dekonstruiranje nastavnih materijala, propitivanje vjerskih tekstova i slično. Interkulturnom učenju pridonose *svi* školski predmeti, a posebno su osjetljive nastava povijesti i nastava vjeronauka, jer je religija imala važnu ulogu u povijesti i oblikovanju sustava vrijednosti pojedinih kultura.⁸³ To ima važne posljedice za izobrazbu i stjecanje kompetencija nastavnika vjeronauka.

4.2. INTERKULTURNA I MEĐURELIGIJSKA KOMPETENCIJA VJEROUČITELJA

Nastavničke kompetencije odnose se na različite aspekte nastave te uključuju predmetnu ili stručnu, zatim pedagoško-didaktičku i socijalno-etičku komponentu. Nastavnik je svojim kompetencijama učenicima uzor i pomoćnik pri stjecanju vlastitih znanja, izgradnji stavova i razvoju sposobnosti. U vjeronauku nastavnik pomaže učenicima suočiti se s vlastitom religioznošću, koja ima više dimenzija: od religijske osjetljivosti i percepcije, preko poznavanja i prosudbe religijskih sadržaja, do religijskoga izražavanja, komuniciranja i ponašanja.⁸⁴ Predmetna religijska kompetencija u bitnome obuhvaća subjektivnu, objektivnu i socijalnu dimenziju religije i religioznosti.⁸⁵ U pluralnom kontekstu religijska kompetencija nužno obuhvaća

⁸⁰ Usp. A. T. FILIPOVIĆ, *Učiti živjeti zajedno*, 121.

⁸¹ Usp. N. HRVATIĆ, *Interkulturalna pedagogija: nove paradigme*, 243.

⁸² Usp. A. PEROTTI, *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*, 82–84., 105.

⁸³ Usp. *isto*, 84–85., 106–107.

⁸⁴ Usp. A. T. FILIPOVIĆ, *Vjeronauk u školi pred zahtjevima vrednovanja*, u: *Nova prisutnost* 7(2009.)2, 245–264., ovdje 260–261.

⁸⁵ Usp. M. JAKOBS, *Religiöse Kompetenz als Ziel religiöser Grundbildung. Überlegungen aus dem Kontext Schweiz*. Dostupno na: https://www.theo-web.de/zeitschrift/ausgabe-2004-01/jakobs_religioese_kompetenz.pdf (20. 12. 2020.).

i međureligijsku kompetenciju⁸⁶ te označava promišljeno i odgovorno djelovanje u odnosu na vlastitu religioznost i religioznost drugih. Riječ je o stjecanju međureligijski relevantnih znanja te sposobnosti tumačenja, prosudbe, participacije i djelovanja u višereligijskom okruženju.⁸⁷

Stvarnost se danas, slijedom konstruktivističkih teorija i teorija sustava, tumači kao čovjekov konstrukt. S obzirom na religiju pritom dolazi do izražaja isprepletenost religije i kulture koja zahtijeva kompetentno ophođenje s kulturnim i religijskim elementima.⁸⁸ U kršćanstvu se može vidjeti dinamika ucjepljenja evanđelja u pojedine kulture uz istodobnu kritičku distancu od kultura.⁸⁹ No odnos religije i kulture uvijek je interaktivan. U vjeronauku se zato traži povezivanje međukulturne i međureligijske kompetencije.⁹⁰ Interdisciplinarni dijalog između društvenih i odgojno-obrazovnih znanosti te teologije i religijske pedagogije pomaže bolje uočiti različite aspekte međukulturnoga i međureligijskoga učenja.

Koncepti međukulturnoga učenja u odgojno-obrazovnim znanostima utjecali su na koncepte međureligijskoga učenja u religijskoj pedagogiji. Interkulturalna pedagogija i međureligijsko obrazovanje povezani su zajedničkim zadatkom uključivanja u procese oblikovanja višekulturnoga i međureligijskoga društva.⁹¹ Međureligijsko učenje ipak je posebno područje učenja. Međureligijska kompetencija označava skup različitih sposobnosti i vještina koje su potrebne za ophođenje s religijskim pluralizmom. Prema Mirjam Schambeck hermeneutički krug međureligijskoga učenja uključuje poznavanje i razumijevanje vlastite i tuđe religije pred izazovom drugosti.⁹² Susret s drugim i drukčijim uključuje i vlastitu promjenu jer se nakon opažanja razlika pojavljuje kognitivna disonanca koja vodi transformaci-

⁸⁶ Usp. H. SCHLUß, *Erforschung (inter-)religiöser Kompetenz. Konzepte – Probleme – neue Ideen*, u: ISTI, S. TSCHIDA, T. KROBATH, M. DOMSGEN (ur.), *Wir sind alle »andere«*. Schule und Religion in der Pluralität, Göttingen, 2015., 87.

⁸⁷ Usp. J. WILLEMS, *Interreligiöse Kompetenz. Theoretische Grundlagen – Konzeptualisierungen – Unterrichtsmethoden*, Wiesbaden, 2011., 168.; D. HELBLING, *Religiöse Herausforderung und religiöse Kompetenz. Empirische Sondierungen zu einer subjektorientierten und kompetenzbasierten Religionsdidaktik*, Wien-Berlin, 2010., 127.; 133.

⁸⁸ Usp. J. WILLEMS, *Interreligiöse Kompetenz*, 76.

⁸⁹ Usp. PAPA PAVAO VI., *Apostolski nagovor Evangelii nuntiandi o evangelizaciji u suvremenom svijetu*, Zagreb, 1976., br. 20.

⁹⁰ Usp. M. BERNLOCHNER, *Interkulturell-interreligiöse Kompetenz. Positionen und Perspektiven interreligiösen Lernens im Blick auf den Islam*, Paderborn, 2013., 160.

⁹¹ Usp. M. SCHAMBECK, *Interreligiöse Kompetenz*, 29.

⁹² Usp. isto, 176.

ji. Razine i koraci hermeneutičkoga kruga jesu stoga: upoznavanje – sučeljavanje – preobrazba.⁹³

U okviru vjeronauka u školi međureligijsko učenje usmjereno je na upoznavanje, razumijevanje i poštovanje drugih religija. U vjeronaučnoj didaktici, konceptu međureligijskoga učenja prethodila je didaktika svjetskih religija koja se 60-ih godina prošloga stoljeća razvila najprije u njemačkoj evangeličkoj religijskoj didaktici. Folkert Rickers razliku vidi ponajprije u tome što se učenici danas izravno i stvarno susreću s učenicima drugih religija i s njima razmjenjuju iskustva, dok je ranije bila riječ više o informativnom učenju o drugim religijama u okviru konfesionalnoga vjeronauka.⁹⁴ U katoličkoj religijskoj pedagogiji međureligijsko učenje razumijeva se kao dimenzija vjeronauka koja uključuje i susret sa svjedocima i svjedokinjama drugih religija. Takav oblik međureligijskoga učenja prisutan je danas u mnogim kontekstima. Navedeni se modeli i situacije za učenje ne trebaju međusobno isključivati.⁹⁵ Stephan Leimgruber didaktiku svjetskih religija naziva međureligijskim učenjem u širem smislu, a današnje modele međureligijskoga učenja u neposrednom susretu međureligijskim učenjem u užem smislu.⁹⁶

Zaključak

Interkulturzizam kao pedagoški, filozofski i politički pokret izrastao je iz višeslojnoga sučeljavanja s kulturnim pluralizmom, ponajprije u zapadnim društvima. Kulturni pluralizam na globalnoj razini posljedica je povijesnoga miješanja zajednica, ali i procesa osvajanja i kolonizacije, a zatim dekolonizacije, migracija i globalizacije. Početci interkulturnoga odgoja i obrazovanja mogu se pratiti u Sjedinjenim Američkim Državama već u prvoj polovini 20. stoljeća, a istodobno je interkulturzizam prihvaćen i u tamošnjoj religijskoj pedagogiji. Cilj mu je bio nadilaženje etnocentrizma, razotkrivanje i prevladavanje diskriminirajućih stavova i predrasuda te izgradnja pozitivnoga stava prema kulturnoj različitosti i poštovanje drugih kultura. U zapadnoj Europi interkulturzizam se razvija od 70-ih godina prošloga stoljeća kao posljedica međunarodnih migracija i u okviru školovanja doseljene djece kojima se željelo omogućiti pravo na različitost i ostvarivanje jednakih mogućnosti, a sve se učenike željelo pripremiti za zajednički život u multikulturnom demokratskom društvu. Pad komunističkih režima na prijelazu iz osamdesetih u devedesete godi-

---

⁹³ Usp. isto, 182–183.

⁹⁴ Usp. F. RICKERS, Interreligiöses Lernen, u: N. METTE, F. RICKERS (ur.), *Lexikon der Religionspädagogik*, sv. 1, Neukirchen-Vluyn, 2001., 874–881., ovdje 875.

⁹⁵ Usp. C. P. SAJAK, *Das Fremde als Gabe begreifen. Auf dem Weg zu einer Didaktik der Religionen aus katholischer Perspektive*, Münster, 2010., 264.

⁹⁶ Usp. S. LEIMGRUBER, *Interreligiöses Lernen*. Neuauflage, München, 2007., 20.

ne 20. stoljeća iznio je na vidjelo različita lica i zadatke interkulturzma u pojedinim zemljama i kontekstima. Značenje religije i religijske dimenzije u obrazovanju pokazalo se važnim pitanjem u svim raspravama.

Bitnu ulogu u promicanju interkulturzma odigrala je obrazovna politika Vijeća Europe. Boljem razumijevanju pojma kulture i čovjekovih potreba za društvenim priznanjem pridonijeli su interdisciplinarni diskursi i pojedinačna znanja iz mnogih znanosti, od sociologije i psihologije do filozofije i kulturnih znanosti. Povezivanje filozofije, politike i obrazovanja usidrilo je interkulturni odgoj i obrazovanje u ljudskim pravima, kao i u širem diskursu pedagogije priznavanja i pedagogije različitosti. Konceptu su također pridonijeli dekonstruktivistički pristupi pojmu znanja i ulozi škole, kao i razvoj informacijskih i komunikacijskih tehnologija, koje su utjeicale na relativizaciju, ali i globalizaciju kultura.

Stjecanje interkulturene kompetencije važan je zadatak izobrazbe nastavnika. Njezine bitne dimenzije jesu interkulturna osviještenost i uspostavljanje odnosa prema drugima i drukčijima kao način stjecanja znanja u interkulturnoj zajednici. Plod je ne samo novi pogled na drugoga nego i dekonstruiranje dosadašnjih znanja. U izobrazbi nastavnika vjeronauka uz opću interkulturnu kompetenciju posebno mjesto zauzima međureligijska kompetencija, koja je usmjerena na poznavanje i razumijevanje vlastite i tuđe religije i religioznosti pred izazovom drugosti. Didaktička kompetencija u tom području povezuje učenje o svjetskim religijama i kulturama s neposrednim međukulturnim i međureligijskim iskustvenim učenjem u konkretnom okruženju.

INTERCULTURALISM IN EDUCATION

Significance for Religious-Pedagogical Practice and Acquiring Competencies of Religious Education Teachers

Ana Thea FILIPOVIĆ*

Summary: *What is interculturalism and what is its significance in education? How is the issue of intercultural education profiled in the context of religious-pedagogical thought and practice? Why is intercultural education also important for the training of religious education teachers? We try to answer these questions starting from basic concepts and perspectives and the possible importance of the topic for the Croatian context. The article focuses on the development of the idea of interculturalism as a pedagogical concept emerging from the problems of American society in the first half of the 20th century and its reception in the religious pedagogy of the place. It then shows the development of intercultural education in Europe in the second half of the 20th century and its religious-pedagogical relevance. The article then presents the newer socio-philosophical foundation of interculturalism which connects it with human rights and the ethics and politics of recognition of diversity. On this basis, it elaborates the significance of interculturalism for the education and competencies of teachers, especially religious education teachers with regard to intercultural and interreligious learning.*

Keywords: *development of interculturalism, religious education, intercultural education, intercultural learning, intercultural competence, interreligious learning, interreligious competence.*

---

* Full Prof. Ana Thea Filipović, Ph.D., Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb, Vlaška ulica 38, P. O. box 432, 10000 Zagreb, Croatia, thea.filipovic1@gmail.com